

GOGA

Maja Haderlap

Šola meje

Poetično kritični odzivi in govori

Prevedla Amalija Maček

8	Zunanost biografije
14	V luči jezika
26	Moč literarnega jezika
30	Spreminjajoče se vloge
40	Dolga sapa zgodovine
52	Jaz v Mi
78	Nektar
86	Ponižnost in ključovalnost
92	Kralj bi rad letel
104	Ustava kulture – kultura ustave
116	I follow my future history, I do not know what it is.
130	Šola meje
134	Izvor in sanje
140	V ravnovesju
144	Privatizirana svoboda

Zunanjost biografije

Predstavitveni govor

Moje korenine niso ravno obetale, da bom nekoč stala tu pred vami. Rojena sem bila v Železni Kapli na južnem Koroškem. Odraščala sem na odročni gorski kmetiji v Lepeni, ozki dolini tik ob meji z nekdanjo Jugoslavijo. Doma smo govorili slovensko. Oče je bil gozdar in kmet, mama kmetica in gospodinja. Zaključila sta le osnovno šolo in osuplo sta opazovala svojo energično prvorojenko. Nihče ne bi mogel napovedati, da bo to dekle nekoč postalo pisateljica, saj smo imeli doma le malo knjig, ki so v skromno opremljenih prostorih delovale kot tujki. Te čudežne predmete, ki budijo domišljijo, sem odkrila šele v šoli.

Imela sem srečo, da sem, kakor se reče, premagala številne ovire. Po maturi na Slovenski gimnaziji v Celovcu sem želela študirati režijo na inštitutu Max Reinhardt Seminar na Dunaju. Na sprejemnih izpitih me je profesorica vprašala, od kod prihajam in ali sem že kdaj videla kakšno gledališče od znotraj. S tem se nisem mogla sprijazniti, zato sem začela študirati gledališko vedo in germanistiko ter medtem velik del svojega prostega časa preživljala v dunajskih gledališčih. Poleg tega sem objavljala slovenske pesmi. Ko sem se ob koncu študija domov vrnila z drugo slovensko pesniško zbirko, je neki sosed rekel mojemu očetu: poslal si jo na študij v mesto, da postane gospa doktor, ona pa se ti vrne domov kot pesnica, kot umetnica, mu ni šlo v račun.

Po doktoratu leta 1989 pa še meni ni bilo jasno, v katero smer naj grem, kajti odkar razmišljam z lastno glavo, se

gibljem v političnih, družbenih, kulturnih in jezikovnih prostorih, ki se med seboj razmejujejo. Na Koroškem so menili, da bi slovenska manjšina lahko ogrozila enotnost dežele. Na Dunaju so me spraševali, zakaj kot Avstrijka in gledališnica pišem pesmi v slovenščini, v Sloveniji jih je zanimalo, kaj me je privedlo do tega, da v kriznih časih prakso opravljam v Cankarjevem domu in ali res nimam drugih možnosti. V začetku devetdesetih let so bili določeni krogi na Koroškem ogorčeni, ko sem kot hčerka obstranca in koroškega partizana postala dramaturška vodja Mestnega gledališča v Celovcu.

Svoje literarne ambicije sem sprva odložila pri gledališki garderobi in skorajda planila v objem teatra. Dolgo sem mislila, da sem našla svoje mesto, dokler se niso v meni zbudili tihi pomisleki ali, bolje rečeno, dokler se niso v meni prebudili glasovi in spomini, ki so vse glasneje nasprotovali izginjanju zgodovinskega spomina v moji domovini. Te glasove sem začela zbirati, povezovati in zapisovati v nemščini. Nemški jezik mi je pomagal, da sem izšla iz osebne izolacije, uredila svoja premišljevanja in ohranjala distanco do bolečih videnj preteklosti, o katerih govori roman *Angel pozabe*.

Potem pa je spet vse šlo svojo pot. Po nagradi Ingeborg Bachmann in vstopu na literarno sceno nemškega govornega prostora je pisateljica, ki jo včasih nagovarjam s Ti, postala javna oseba. Potovala sem na številna branja in razprave v domovini in tujini, odgovarjala na vsa mogoča vprašanja, pri čemer se je občinstvo vedno znova in s posebno vnemo zanimalo prav za zgodovino koroških

Slovencev, zanimalo pa jih je tudi, zakaj sem začela pisati v drugem jeziku. Utemeljevala in pojasnjevala sem, razlagala zasebne in politične okoliščine, vse to v službi romana. Sčasoma in postopno sem se začela zavedati, da se je pisateljica med vsem tem zasliševanjem, prilaščanjem, diskusijami in naporu znašla v nevarnosti, da izgubi samo sebe. Javno delovanje je zbujalo dvome in me izčrpavalo, saj je presegalo zmožnosti ene same osebe. Poleg tega sem navzven delovala kot nekakšna predstavnica koroških Slovencev, znotraj skupnosti pa sem bila deležna očitkov, da sem odpadnica, jezikovna izdajalka in da sem oskrunila žrtve nacionalsocializma, ker pišem v nemščini.

Tako so se še pomnožile nevidne meje, v magnetnem polju katerih sem odraščala. Še vedno se spopadam s tem, kaj mi pripisujejo drugi, kaj projicirajo vame ali kako me skušajo podučevati o mojem poreklu in mojih jezikih. Kakor vidite, se zahteva po navzven prepoznavni, enoznačni etnični identiteti v sedanjih evropskih političnih sporih spreminja v bojni klic. Ponovno se razrašča to, kar smo komajda preživeli.

Spoštovani gospe in gospodje, akademiki, seveda bi me zanimalo, kaj vas je privedlo do odločitve, da me sprejmete v tako častitljiv hram. Moj literarni opus je dvojezičen. Je krhek, ker ne pozna nobene gotovosti, vedno znova si mora utirati pot v nove jezikovne in kulturne kontekste. Živi v napetosti prehodov, prelomov, časovnih natrganin in nesočasnosti. Tudi zato moja zadnja pesniška zbirka nosi naslov *langer transit (dolgo prehajanje)*. Za vsako knjigo moram, vsaj tako se mi zdi, kot varščino zastaviti košček

življenja. Pa vendar me obeti jezika, upanje, da najdem svoj jezik, vedno znova prepričajo, da nadaljujem. Moja življenjska pot priča o moči jezika, o tem, kaj ta lahko spodbudi v osebnem, pa tudi v družbenem pogledu. To je moja slovenska dediščina, zavest, da jezik lahko nekaj sproži, da ni le instrument ideologij, temveč v sebi nosi potencial upora, ki lahko spreminja življenje. Hvala, da ste me povabili, da zasedem mesto v hramu nemškega slovstva, in da me ob tem niste prosili za osebno izkaznico.

Za konec mi dovolite majhen popravek, kar zadeva mojo družino. Po mojih prvih pesniških objavah se je dobršnega dela sorodstva polotila pripovedovalska mrzlica. Strici, stare tete, celo moja mama in drugi sorodniki so ugotovili, da moraš za uspešno življenje napisati vsaj eno knjigo. Začeli so pripovedovati, pesniti, narekovati in skladati v slovenščini. Družinska knjižnica poka po šivih.

2017

Predstavitveni govor ob sprejemu v Nemško akademijo za jezik in slovstvo v Darmstadtu

V luči jezika

Izvor te zgodbe je topografski, zapiše Ingeborg Bachmann na začetku pripovedi *Tri poti k jezeru* (*Drei Wege zum See*). Uspešna fotografinja Elisabeth Matrei obišče očeta v Celovcu. V dneh, ki jih prebije doma, poskuša po некоč velikokrat prehojenih višinskih poteh preko Kreuzbergla priti do Vrbskega jezera, a stare poti se končajo v brezpotju. Spominja se svojega življenja in začenja razumeti Franza Josepha Trotto, veliko, težavno ljubezen svojega življenja. Trotta je potomec legendarne slovenske rodbine, ki ji je cesar za tri generacije podelil plemiški naziv in ki »ni prebolela katastrof 20. stoletja«. Medtem ko se Elisabeth, lačna daljav, kot svetovna popotnica giblje med celinami in jeziki, se Trotta zlomi pod težo vsega, kar se mu je v preteklosti zgodilo. Elisabeth v Celovcu, s pogledom, uprtim proti meji, spozna, da njeno dožemanje sveta, odkar je v njeno življenje vstopil Trotta, zaznamuje komaj opazna, a vendarle občutna topografska lokalna pripadnost, pogled s periferije, ki ga prepoznava in zaradi katerega za vedno ostaja tujka, saj njen duh, njeno občutenje in delovanje, nepreklicno pripada temu prostranemu kraljestvu duhov.

Pa danes sploh še lahko govorimo, razmišljamo ali pišemo z roba, saj živimo v času, v katerem so implodirali prav vsi prostori in razdalje, ko se svet na videz utekočinja, ko se ustvarjajo nove teritorialne enote in se zabrisujejo stare meje? Veliki tehnični dosežki nam z vrtozglavo hitrostjo sugerirajo, da je prostor, zakoreninjenost v prostoru,

postala nepomembna, medtem ko po drugi strani razvijajo popolne lokalizacijske programe, ki še ožje in precizneje kot doslej zarisujejo demarkacijske linije, linije okrog vsakega posameznika, ki se znajde pod drobnogledom različnih interesov. Že v zgodbi Ingeborg Bachmann se razdalje med državami, jeziki in celinami kažejo kot divji vrvež, ki ga je mogoče urediti in zaobjeti le s pogledom z roba ali z meje.

Danes, kot vemo, se periferije kot plevel zaraščajo v prestolnice, stara središča, ki so okamnena v neki preživetni oblastni pozi ter se oklepajo preteklih kraljestev duhov, v katerih so menda tako nesporno vladala. Periferije pa se prav nasprotno zaradi svoje izpostavljene lege spreminjajo v prizorišča, na katerih se toliko čisteje, da, skorajda do obisti razgaljajo družbeni, politični, kulturni in socialni prevrati, prelomi in tendence.

S periferije, z nemško-slovenske jezikovne meje, ki je tako zelo zaznamovala Koroško, bom poskusila razmišljati o fenomenu literarnega prehoda iz jezika v jezik. V Celovcu so na dnevih književnosti nemškega govornega prostora v zadnjih treh letih nagrado Ingeborg Bachmann prejele tri avtorice, katerih materinščina ni nemščina. Nič novega, bo kdo rekel, to se je dogajalo tudi že v letih poprej, to ni nekaj, kar bi bodlo v oči, ta tema je tako rekoč nekaj vsakdanjega. Temu vprašanju se prav zdaj posvečajo celotne znanstvene discipline, kognitivna znanost, lingvistika in komparativistika, obstajajo priznane nagrade, ki jih podeljujejo avtoricam in avtorjem, katerih materni jezik ni nemščina, a pišejo v tem jeziku, govori se o novem nomadstvu, če že nečemo več uporabljati oguljenega pojma »avtorji z migracijskim

ozadjem«. Govori se o podajanju na pot, o postkolonialnih in hibridnih kulturah, cela poplava etiket poskuša zajeti pojav jezikovnega prehajanja v literaturi. Zdi se skorajda, kakor da bi bili avtorji, ki so se priselili v neki jezik, produkt mednarodne transakcije, izkoreninjeni iz svoje socialne, kulturne in jezikovne podstat in bi jih naplavilo na nove obale.

Ob tem pa razlogi, ki vodijo do spremembe jezika posameznih avtoric in avtorjev, ne bi mogli biti bolj različni in očitni. Pogosta izhodišča so beg pred političnim preganjanjem ali vojno, beg iz revščine in socialne bede, študij, novo delovno mesto, ljubezen s svojimi trajnimi vezmi, večjezična življenjska situacija. V sodobnem diskurzu krajevne nenavezanosti bi v tem razvoju dogodkov lahko videli neko novo obliko kozmopolitizma, a ta pojem predpostavlja ekonomsko in politično svobodo ter zanemarja večinoma boleče izkušnje izgube domovine in varnosti, pa tudi hude napore prizadetih oseb, da bi se nekje ustalile.

Torej business as usual? Da, če ne bi bilo številnih medklicev, opominov, kategorizacij in stalno ponavljajočih se vprašanj o identiteti avtorjev. Ali se v tem ne kaže nekakšna želja po razmejitvi, po označevanju osvojenega literarnega teritorija? Avtorice in avtorji, ki so se priselili v nemški jezik, naj se omejujejo na svoje specifične tematike, so še nedavno pisali nemški literarni kritiki, in naj se ne poskušajo prilagoditi literarni produkciji nemškega govornega prostora. Temu je sledila kratka diskusija in kmalu so se na videz vsi strinjali, da »jezikovni priseljenci«, kakor jih imenuje Ilija Trojanow, predstavljajo obogatitev nemške književnosti. Kljub temu se ne morem otresti občutka, da se nahajamo

v trenutku zatišja pred viharjem, v katerem bi pisateljskim prišlekom najraje zaukazali, naj si nikar ne domišljajo, da so s svojimi zgodbami in prizadevanji karkoli dosegli, kajti konec koncev so tu še domači avtorji, ki jim navsezadnje pripada jezik, v katerega so se ti drugi le zatekli.

Izkušnje, ki sem jih imela po prehodu v nemški literarni jezik in po nagradi Ingeborg Bachmann, potrjujejo moje ocene, da je zamenjava jezika nadvse težaven proces, ki je po sili razmer povezan s kulturnimi in osebnimi konflikti. Razprave, v katerih sem sodelovala v zadnjem času, so zaznamovale emocije in nadvse heterogene zahteve do mene kot pisateljice. Na skoraj vseh literarnih nastopih in v skoraj vseh intervjujih so me trdovratno spraševali po moji nacionalni, kulturni identiteti. Zakaj pišem v nemškem jeziku, ko pa sem vendar kot pripadnica koroških Slovencev odraščala ob slovenščini in sem v začetku svojega pisateljevanja v slovenščini tudi pisala? Kateri kulturi se čutim pripadno, ali nase gledam kot na slovensko ali avstrijsko pisateljico? Občutek je spominjal na nenehno mejno kontrolo, neprekinjen postopek pridobivanja državljanstva, pri katerem so od mene zahtevali, da izpraševalce prepričam o svojih poštenih namenih in razkrijem svojo individualno kulturno pripadnost.

Toda ali sem se v kontekstu koroškega jezikovnega spora kot pisateljica sploh lahko svobodno odločila, kateri jezik bom izbrala?

V moji jezikovni biografiji je točka, na katero se moram vedno znova vračati, saj gre za precejšen rez. Na tem mestu se stekajo moje jezikovne izkušnje, ki jih prežema zavest

o umanjkanju jezika in o izrečenih ali neizrečenih prepovedih govora in jezika. Ne le da je na odročnem južnem Koroškem, kjer sem odraščala, javno govorjenje deklet ali žensk že samo po sebi veljalo za nekaj nespodobnega in vsiljivega, temveč so mi na Koroškem pogosto očitali celo slovensko materinščino. Zaradi nje so me prištevali med politično nezanesljive državljane, ki se nočejo odreči pravici do drugega uradnega jezika Koroške in s tem pod vprašaj postavljajo celovitost dežele. Še preden sem se lahko zatekla v katerikoli jezik ali se ga oklenila, sem že morala zagovarjati svojo materinščino, ne da bi natančno vedela, kako naj z besedami branim jezik.

Še preden bi lahko povedala, kaj jezik je, medij premišljevanja, dojemanja sveta, sporazumevanja, delovanja, domišljije, hrepenenja, so mi jezika, ki domujeta tu na Koroškem, predstavljali kot ideološki, politični kategoriji, kot dva izključujoča se pola, med katerima se moram odločiti. Ob tem so mi obljubljali domovino, pripadnost, mi očitati neprilagojenost v odnosu do večinskega prebivalstva. Prav nasprotno pa sem sama svojo prirojeno in živeto dvojezičnost vselej dojemala kot obogatitev in že kot otrok nisem mogla razumeti, zakaj naj bi bilo bolje biti enojezičen.

V osemdesetih letih sem pisala v slovenščini, ne le zato, da bi izkazala zvestobo materinščini, da bi jo usvojila, raziskala, temveč da bi zavrla izginjanje slovenščine na Koroškem, vsaj tako sem mislila – upala –, in da bi prodrla v lastno zgodovino. Nekaj časa sem celo menila, da bom lahko s pisateljskim delom oživila romantične, jezikovne in politične utopije slovenske književnosti 19. stoletja, pa

čeprav ne v nacionalnem, temveč v kulturnem pogledu. Le kako naj zapustimo nekaj, kar potrebuje našo podporo? Kako naj se samovoljno izmaknemo marginaliziranemu pisnemu jeziku, če obstaja nevarnost, da bo slovenščina na Koroškem opuščena?

V še hujšo stisko me je pahnila zavest, da je generacija mojih starih staršev in staršev v času nacionalsocializma svojo pripadnost slovenskemu jeziku in kulturi plačala s preganjanjem, zatiranjem in marsikdaj tudi z življenjem. Ta okoliščina je v moji jezikovni biografiji pustila globoko zarezo, moder ali bel madež, ki ga nočem in ne morem zakriti. V neenaki, hierarhični konstelaciji pač ni neomadeževane odločitve. Ne glede na vse povedano pa pisanje v nemščini zame predstavlja pot iz ozkosti nenehnega predalčkanja. Gre za korak v svobodo literarnega ustvarjanja, saj se lahko odločiš, da ne pišeš več v materinščini, ne da bi se ji s tem odrekel.

Jezik pa ima tudi svoje mesto. Izhodišče vsake zgodbe je topografsko. Odločitev za jezik ali proti njemu je bila na Koroškem vedno zaznamovana z ideološkim nabojem in umeščena v družbeni in politični proces. Procesi asimilacije, odmiranja in ohranjanja jezikov se pogosto odvijajo na periferijah, na poljubno načrtanih državnih mejah, ki bi vselej rade bile tudi etnične. Opredeljujemo jih kot obrobne, pa vendar segajo vse do središča evropske kulture. Celotna evropska celina je prepredena z vidnimi in nevidnimi jezikovnimi konflikti, zgodbami o potlačitvi in dominanci jezikov. »Če od zgodovine ne bi ostalo drugega kot razvoj jezikov, [...] bi imeli zgodovinsko vedo, ki bi bila morda

celo natančnejša od te, ki jo poznamo danes,« je zapisala Olga Martynova v eseju *Good-bye, America, oh*.

Prihod v drug jezik je vselej tudi zgodba o rešitvi. O tem večglasno pričajo besedila »jezikovno priseljenih« avtoric in avtorjev. Zgodovino dežel in krajev, ki so jih zapustili, v katerih živijo ali med katerimi popotujejo sem ter tja, so že davno vključili v svoja nova besedila in jih zrcalijo na najrazličnejše načine. Razbirajo sledi jezikov in kultur, arhive novih, usvojenih, izposojenih jezikov polnijo z zgodbami svojih zapuščenih, uničenih, razseljenih družin ali bogatih izvornih kultur. Na njihovih pisalnih mizah se srečujejo besede in pomeni v mnogoterih primerah. Te tehtajo druga drugo, se poslušajo, pomembne so fine nianse, senčenja in razlike. Že dolgo se v literaturi tke mogočen, globokosežen dialog, ki bo obogatil in razširil vsak jezik, ki svoja vrata odpira prišlekom. Pripovedi »jezikovno priseljenih« avtoric in avtorjev se vse vrtijo okrog ranljive *conditio humana* in nam vedno znova jasno kažejo krhkost vsakršnih kulturnih dosežkov.

Lačni jeziki priseljenih piscev se podajo na lov za hrano ter se vračajo z novim plenom in novimi sadeži, kakor lahko preberemo v besedilih prejemnice nagrade Ingeborg Bachmann za leto 2012 Olge Martynove. Njeno dvojezično pisanje spominja na poplesavanje med ruskimi in nemškimi literarnimi izročili, kar poraja nov jezikovni svet, ki z igrivostjo in anarhijo presega miselne jezikovne meje.

Prihod v drug jezik je nevarno razmerje. »Moja nemščina je ostala v odnosu napetosti do nedosegljivega in me je s tem obvarovala rutine,« je zapisala Katja Petrowskaja,

celovška nagrajenka prejšnjega leta, v svojem romanu *Morda Ester (Vielleicht Esther)*. »Kakor da bi šlo za najmanjši kovanec, sem s tem šele pozno usvojenim jezikom poplačala svojo preteklost, s strastjo mladega ljubimca. [...] Moja nemščina, resnica in utvara, jezik sovražnika, je bila izhod, drugo življenje, ljubezen, ki ne mine, ker je nikdar ne dosežeš, nadarjenost in dar, kakor da bi na svobodo izpustila majhno ptico.«

Za avtorice in avtorje, ki so se priselili v neki jezik, pogosto rečemo, da »pišejo med dvema jezikoma« ali »pišejo med dvema kulturama«. To se zdi na prvi pogled logično, ob natančnejšem pogledu pa vidimo, da fenomena menjave ali usvojitve jezika s takšnimi oznakami vendarle ne moremo zajeti. Navsezadnje je tako, da ne moreš pisati med dvema jezikoma naenkrat, temveč le v enem jeziku oziroma si s pisanjem pridobiš neki jezik. Dokler pišeš, nikdar nisi izven natanko tega jezika in njegovega izročila. Takšna oznaka bi se torej lahko nanašala le na socialno situacijo avtoric in avtorjev, ki imajo pogosto občutek, da se nahajajo v politični in osebni nikogaršnji deželi med kulturami in izročili.

Na tem mestu moram ponovno spregovoriti o prostoru, ki bi ga lahko le nadvse previdno poimenovali Nikogaršnja dežela, saj je le redko tako neobljuden in neposeljen kot prazni, zlovešči obmejni pas med dvema državama. To je nevralgičen, pomenljiv kraj, ki simbolno ponazarja razlike med jeziki in njihovo samonanašalnost ter pri življenju ohranja oziroma skorajda spodbuja potrebo po sporazumevanju, prispetju in prenosu, po tem, da bi dosegli drugega,